

Jiráček, Jiří

Obecný rámec

In: Jiráček, Jiří. *Adjektiva s internacionálními sufixálními morfy v současné ruštině v porovnání s češtinou*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1984, pp. [15]-26

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121995>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

OBECNÝ RÁMEC

ETYMOLOGIE ZKOUMANÝCH ADJEKTIVNÍCH MORFŮ

Tato práce — podobně jako naše monografie o internacionálních sufixech substantiv — je výzkumem jistého segmentu současného stavu dílčího jazykového systému, a není tudíž pojata jako studie etymologická. Přesto se domníváme, že bude správné, zmíníme-li se o genezi zkoumaných derivačních útvarů.³

Námi zkoumané adjektivní derivační morfémy jsou v ruštině a vlastně ve všech slovanských jazycích složenými hybridními sufixálními morfy, jež se skládají ze dvou částí, a to z levého rozšiřujícího segmentu cizího původu *-al'*,⁴ *-ar-*, *-oz-*, *-ez-*, *-iv-*, *-(a)bel'*, *-on-*, *-or-*, a z domácí (slovanské) kategoriální přípony adjektiv *-n-* (v češtině *-n'*), kterou se přejatá adjektiva s cizími sufixálními morfy začleňují do derivačního systému jednotlivých slovanských jazyků.

Cizí sufix *-al* pochází z lat. *-al(is)*, což byla již v latině běžná adjektivní přípona, realizující se však po předcházejícím *-l-* z disimilačních důvodů v podobě *-ar(is)*, srov. *natal-*, *oral-*, avšak *stellar-*, *regular-*. Ve staré francouzštině a ve staré angličtině se tento sufix modifikoval na *-el*, např. *mortel*. Později však byla v angličtině a do jisté míry i ve francouzštině tato přípona latinizována na *-al*.

V současné němčině se — podobně jako ve francouzštině — setkáváme s dvojí podobou tohoto sufixu: *-al* a *-ell*. Tvary na *-al* (*kolossal*) jsou původní, tvary na *-ell* (*individuell*) byly přejaty z francouzštiny.

Počet adjektiv na *-al(is)* nesmírně vzrostl ve středověké latině. V současných románských jazycích a také v angličtině se tento derivační morf připojuje k nejrůznějším základům latinských substantiv, srov. angl. *agmin-al*, *bas-al*, *cordi-al*, *antipestilenti-al*, z nichž žádné neexistovalo ve staré (klasické) latině. Analogicky se pak *-al* začalo přidávat i k základům řeckých substantiv, jako *baptism-al*, *cathedr-al*, *coloss-al* aj. V latině posléze došlo k derivování

³ Opíráme se zde především o údaje ze slovníků: *The Oxford English Dictionary*, ĚSRJ a J. Holub—St. Lyer, *Stručný etymologický slovník jazyka českého*.

⁴ Případně *-ial'*, *-onal'*, *-ual'*.

sekundárních adjektiv se sufixem *-al-* od základů přídavných jmen, zvláště těch, jichž se užívalo ve funkci substantiv, jako *aequal(is)* ← *aequ(um)*, *annual(is)* ← *annu(um)* aj. Tento slovtvorný postup se velice rozšířil v moderních jazycích, zejména v angličtině, kde se *-al* jako kategoriální adjektivní sufix běžně připojuje k základům latinských přídavných jmen na *-eus*, *-ius*, *-uus*, *-rnus*, *-is* a jiná zakončení, srov. *aere-al*, *senatori-al*, *continu-al*, *etern-al*, *magnific-al* aj. Takto byla dotvářena i přejatá řecká adjektiva na *-kos* a *-oides*, která bývala rovněž substantivizována (*music*, *rhomboid*).

V současné angličtině se příponou *-al* tvoří adjektiva také od domácích základů, a to jak substantivních (*tidal*), tak slovesných (*withdrawal*). Adjektiva na *-al* se stala rovněž odvozovacím základem pro další sufixální derivate, např. *central* → *central-ly*, *central-ize*, *central-ization*.

Geneticky příbuzným předešlé příponě (do jisté míry jejím alomorfem) je internacionální sufixální element *-ar*, pocházející z lat. *-ar(is)*. Ve staré francouzštině se realizoval jako *-er*, v nové jako *-aire* (například *militaire* z lat. *militaris* ← *miles*, *-itis*). V angličtině mívá tato přípona podobu *-ary*, srov. *military*, *exemplary* (z lat. *exemplaris*).

Sufixální element *-oz-* je z lat. *-osus*, které dalo většinou do francouzštiny a angličtiny *-ose*, srov. *grandiose*. Rovněž komplex *-ez-* pochází z latinského formantu *-osus*, který se však realizoval ve staré francouzštině jako *-os* nebo *-us*, v nové francouzštině *-eux*, fem. *-euse* [-öz], ve staré angličtině (prostřednictvím staré francouzštiny) *-ús*, jež se zač. 14. stol. začalo psát *-ous*, srov. pozdlat. *pomposus*, fr. *pompeux*, *-se*, angl. *pompous*.

Mezinárodní segment *-iv-* v příponě *-ivn(yj)* se odvozuje od fr. *-if* (fem. *-ive*), srov. např. ruská přídavná jména *agressivnyj*, *depressivnyj*, která pocházejí z fr. *agressif*, *dépressif*. V latině zněl tento sufix *-ivus* a přidával se jak k slovesným základům minulým (*activus*) a přítomným (*cadivus*), tak k základům jmenným (*tempestivus* ← *tempestat*). Prostřednictvím francouzštiny se tento latinský sufix dostal i do jiných evropských jazyků, tak např. do angličtiny, kde má rozšířené podoby *-sive*, *-tive* a hlavně *ative*, v kteréžto formě vytváří často adjektiva již na půdě angličtiny, srov. např. *talkative* (hovorný).

Element *-bel-* v příponě *-(a)bel'n(yj)/-(i)bel'n(yj)* pochází z latinského suffixu *-bil(is)* tvořícího adjektiva od slovesných základů zakončených na *-a*, *-e*, *-i* nebo *-i* podle jednotlivých konjugací, srov. *penetrabilis* (proniknutelný) od slovesa *penetrare*. Ve francouzštině a v angličtině má tento sufix grafickou podobu *-able*, v němčině *-abel*. I tento derivační morfém je doložen v současné angličtině ve spojení s domácím základem, srov. *readable* (čitelný; vhodný ke čtení).

Zajímavou historii má segment *-on-*, který se jako rozšiřující element adjektivní přípony konstituuje až v ruštině. Od původu je to součást latinského substantivního suffixu (ak. *-ionem*, nom. *-io*), jímž se v latině tvořila některá podstatná jména označující stav nebo děj, a to jak od základů jmenových (*communio*), tak slovesných (*legio*). Ruská adjektiva s příponou *-onn(yj)* jsou synchronně slovtvorně motivována příslušnými substantivy na *-ij(a)* typu *revolucija*, takže cizí element *-on-* tvoří integrální součást adjektivního suffixu.

Obdobně je tomu s komplexem *-or*, který se jako součást adjektivní přípony

rovněž vyděluje až v ruštině. Původně to byl sufix latinských substantiv označujících činitele (*possessor*) nebo neživou substantii, nejčastěji nějaký nástroj. V ruštině se lexikálně přejatá adjektiva na *-ornyj* typu *illjuzornyj* dostávají do slovtvorně motivačního vztahu se substantivy bez segmentu *-or-* (*illjuzija*), takže i tento internacionální element rozšiřuje domácí adjektivní příponu *-n-*.

TYPOLOGICKÁ CHARAKTERISTIKA

Mezinárodní ráz zkoumaných sufixálních morfémů, přesněji jejich levých rozšiřujících segmentů, vyplývá z rozšíření těchto útvarů v celé řadě jazyků, namnoze jen velmi vzdáleně příbuzných. Dříve než přistoupíme k systematickému prozkoumání adjektiv s mezinárodními příponami v současné ruštině, pojednáme ve stručnosti o podobách těchto derivačních morfémů v různých jazycích, zejména ovšem v jazycích slovanských. — Těžiště naší práce je, jak už bylo uvedeno, v prozkoumání adjektiv na *-al'n(yj)* a *-onn(yj)*; proto se nejdříve zaměříme na tyto slovtvorné morfémy.

Ve všech slovanských jazycích jsou adjektiva s námi zkoumanými cizími sufixálními segmenty adaptována, jak jsme se již dříve zmínili, domácí kategoriální příponou adjektiv *-n-*, jen v češtině je tímto adaptačním morfem *-n'*- srov.:

	-al'n-	-ial'n-	-ual'n-	-onal'n-
rus.	гениальный	бронхиальный	индивидуальный	профессиональный
ukr.	геніальний	бронхіальний	індивідуальний	професіональний
bělor.	геніяльны	бранхіяльны	індывідуальны	прафесіянальны
bulh.	гениален	бронхиален	индивидуален	професионален
maked.	генијален	бронхијален	индивидуален	професионален
srbch.	генијалан	бронхијалан	индивидуалан	професионалан
slovin.	genijalen	bronhijalen	individualen	profesijonalen
čes.	geniální	bronchiální	individuální	profesionální ⁵
sloven.	geniálno	bronchiálno	individualno	profesionalno
pol.	genialny	bronchialny	indywidualny	profesjonalny
luž.	genialny	bronchialny	indiwiidualny	profesjonalny

Z neslovanských indoevropských jazyků uvedeme:

angl.	colossal	functional	individual	national
něm.	kolossal	funktionell	individuell	national
švéd.	kolossal	funktionell	individuell	national
fr.	colossal	fonctionnel	individuel	national
it.	colossale	funzionale	individuale	nazionale
špan.	colosal	funcional	individual	nacional
rům.	colosal	funcional	individual	national
lit.	kolosalus	funkcinis	individualus	nacionalinis
lot.	kolosāls	funkcionāls	individuāls	nacionāls

⁵ Hlubkový (morfonémický) zápis těchto slovtvorných formantů v češtině by byl: <-áln,+í>, <-iáln,+í>, <-uáln,+í>, <-ijonáln,+í>. Pojem „slovtvorný formant“ chápeme široce spolu s M. Dokulilem jako souhrn všech formálních rysů, jimiž se liší odvozené (motivované) slovo od slova základového (motivujícího), např. sufixální morfém + koncový morfém (srov. Dokulil, 1962, s. 137).

Z neindoevropských jazyků uvedeme:

maď. est. fin.	kolosszális kolossaalne kolossaalinen	funkcionális funktionalne funktionaalinen	individuális individuaalne individuaalinen	(inter)nacionális ⁶ natsionaalne (inter)nationaalinen ⁷
----------------------	---	---	--	---

-опп-

rus. ukr. bělor. bulh. maked. srbc. slovin. čes. sloven. pol. luž.	информационный інформаційний інфармацыйны информационен информационен информативан informacijski informační informačný informacyjny informaciski	организационный організаційний арганізацыйны организационен организационен организаторан organizatorski organizační organizačný organizacyjny organizaciski	революционный революційний рэвалюцыйны революционен революционен революционан revolucijonaren revoluční revolučný rewolucyjny rewolucjonarny
--	--	---	--

Z neslovanských indoevropských jazyků uvedeme:

angl. něm. fr. it. špaň. rum. lit. lot.	informative Informations = informative informativo de informacion informativ informacijos informacijas	organizational organizatorisch organisateur organizativo de organizacion organizatoric organizacinis organizatorisks	revolutionary revolutionär révolutionnaire rivoluzionario revolucionario revolutionar revolucionars revolucijas =
--	---	---	--

Co se týče ostatních zkoumaných internacionálních sufixálních segmentů, jsou rovněž rozšířeny v mnoha jazycích. Jako exemplifikaci uvedeme z *východoslovanských jazyků*:

rus. ukr. bělor.	регулярный, элементарный; дистрибутивный, флективный; ⁸ венозный; комфортабельный, рентабельный; иллюзорный; регулярний, елементарний; дистрибутивний, флективний; венозний; комфортабельний, рентабельний; ілюзорний; рэгулярны, элементарны; дыстрыбуцыйны, флектыўны; венозны; камфартабельны, рэнтабельны; ілюзорны;
------------------------	---

z jihoslovanských jazyků:

bulh.	регуларен, елементарен; дистрибутивен, флективен; венозен; дискутабилен, рентабилен; илюзорен; ⁹
-------	---

⁶ Neprefixální *nacionális* se v maďarštině nepoužívá (bývá nahrazováno slovem *nemzeti* — národní), používá se však s předponou *inter-*.

⁷ Situace je obdobná jako v maďarštině, ve spisovném úzu se ekvivalent pro adjektivum *nacionální* nevyskytuje, ale objevuje se s prefixem *inter-*. — Za tyto informace vděčím brněnskému ugrofinistovi R. Pražákovi.

⁸ Ekvivalenty lingvistických termínů ve slovanských jazycích jsme vyexcerpovali ze SSLT.

⁹ Všechna uvedená slova, snad s výjimkou výrazu *rentabilen*, mají trochu jiný význam a hlavně jinou frekvenci než jejich české ekvivalenty; výraz *diskutabilen* je vlastně jen potenciální, používá se opisu „...e predmet za diskusija“, adjektivum *reguljaren* a některá další jsou však v bulharštině častější než v češtině. — Za tuto informaci vděčím brněnskému slavistovi V. Šaurovi.

maked.	регуларен, елементарен; дистрибутивен, флективен; венозен; дискутабилен, рентабилен; илузорен;
srbch.	регуларан, елементаран; дистрибутивни, флективни; венозан; дискутабилян, рентабилян; илузоран;
slovin.	regularen, elementaren; distributivni, fleksiven; diskutabilen; iluzoren;

ze západoslovanských jazyků:

čes.	regulární, ¹⁰ elementární; distribuční, flexivní; venózní; diskutabilní, rentabilní; iluzorní;
sloven.	regulárny, elementárny, distribučný, flektivny; venózny; diskutabilný, rentabilný; iluzórny;
pol.	regularny, elementarny; dystrybucyjny, fleksyjny; (gangrenowaty, grypowy); rentabilny; iluzoryczny;
luž.	regularny, elementarny; flektivny.

Z neslovanských jazyků jsme pro srovnání vybrali angličtinu, francouzštinu a němčinu:

angl.	regular, elementary; distributional, flexional; venous; profitable; illusory;
fr.	régulier, élémentaire; distributionnel, flexionnel; religieux; rentable; illusoire;
něm.	regulär, elementar; Distributions =, flektierend; venös; rentabel; illusorisch.

Shrneme-li typologickou charakteristiku zkoumaných morfémů, vidíme, že adjektiva s internacionálními sufixálními segmenty jsou rozšířena v nej-různějších indoevropských jazycích — jsou to totiž většinou derivační evropsismy latinského původu. Jejich podoba odpovídá ovšem tonematickému systému a ortografickým normám jednotlivých jazyků.

Z uvedených soupisů vyplývá vzácná shoda adaptace zkoumaných cizích adjektiv ve slovanských jazycích. Vedle měkkosti počesťujícího sufixu za internacionálním segmentem a připojení levého rozšiřujícího segmentu *-ij-* ve formantu *-ionální* [-ijon-] v češtině, srov. české výrazy typu *profesionální* [-sijonální], se slovanské jazyky liší vlastně — co se slovo- tvoření formantu týče, abstrahujeme-li od gramatických diferencí (prevalence jmenných tvarů v jihoslovanských jazycích) — jen povahou koncového (finálního) morfému a dále odlišnou realizací pohyblivé samohlásky ve jmenném tvaru maskulina v srbocharvátštině, srov. bulh., maked. a slovin. *-alen*, *-aren*, *-iven*, *-ozen*, *-oren* :: srbch. *-alan*, *-aran*, *-ivan*, *-ozan*, *-oran*.

Pro ilustraci uvádíme na následující straně přehlednou tabulku grafické podoby zkoumaných sufixálních *al*-ových formantů v jednotlivých slovanských jazycích.

Zcela jinak je tomu se segmentem *-on-*, který se v ruštině konstituuje jako součást adjektivního sufixu vlastně až v důsledku interlingvální perintegrace.¹¹ Útvar *-on-*, jenž je v západoevropských jazycích finálou příslušných motivujících substantiv, srov. např. fr. *information*, *organisation*, můžeme totiž

¹⁰ V současné češtině existuje rovněž poněkud zastaralá knižní dubleta *regulární*, např. v mineralogické terminologii *regulární soustava*.

¹¹ Podrobněji o tomto jevu na s. 44. Totéž se týká i rozšiřujícího stejně znějícího a od původu totožného elementu *-on-* v sufixálním morfu *-onal'n-*.

v rámci slovanských jazyků vydělit jako levý rozšiřující segment adjektivní přípony ještě jen v bulharštině a makedonštině; srov.:

bulh. a maked. organizacij-a → organizaci-on-en

Dokonce i zbývající východoslovanské jazyky, ukrajinština a běloruština, ze všech slovanských jazyků ruštině zajisté nejbližší, postupují zde od ruštiny odlišně a tvoří tvary strukturně totožné s polštinou, tj. připojují k substantivní motivační bázi pouze domácí sutix *-n-*, srov.:

ukr. organizacij-a → organizacij-n-yj

bělor. arganizacyj-a → arganizacyj-n-y

pol. organizacj-a → organizacyj-n-y

Grafická podoba adjektivních *al-*ových formantů ve slovanských jazycích

Východoslovanské jazyky			Jihoslovanské jazyky			
rus.	ukr.	bělor.	bulh.	maked.	srbcet.	slovin.
-альный -иальный -уальный -ональный	-альний -іальний -уальний -ональний	-яльны -іяльны -уальны -янальны	-ален -иален -уален -онален	-ален -ијален -уален -онален	-алан -ијалан -уалан -оналан	-alen -ialen -ualen -onalen

Západoslovanské jazyky			
čes.	sloven.	pol.	luž.*
-ální -iální -uální -ionální	-álny -iálny -uálny -onálny	-alny -ialny -ualny -onalny	-alny -ialny -ualny -onalny

* Mezi horní a dolní lužičtinou zde není rozdílů.

Potvrzuje se tak to, co jsme již dříve zjistili u substantivních internacionálních sufixů (srov. Jiráček, 1971, s. 27), že jak Ukrajinci, tak i Běloruští v důsledku svého někdejšího těsného kulturního styku s jazykovým prostředím polským přejímali knižní a odborné adjektivní výrazy tohoto typu lexikálně z polštiny.

ZPŮSOBY OBOHACOVÁNÍ RUSKÉHO LEXIKA ZKOUMANÝMI SLOVY

Zjistili jsme, že si ruština opatřuje nová adjektiva s internacionálními sufixy těmito způsoby:

- 1. přejímáním z cizího jazyka;
- 2. částečným kalkováním;

3. odvozováním od cizích základů;
4. odvozováním od domácích základů;
5. kompoziční sufixací.

Problém vzájemných jazykových kontaktů a vzájemného obohacování řeší sovětská jazykyně (např. Ju. D. Dešerijev, N. G. Korlětjanu, I. F. Protčenko, 1969), vycházejíc ze známého Marxova postulátu, že každý národ se může a musí učit od druhých (K. Marks, *Kapital*, t. I, Moskva, 1952, s. 7).

Přejímání cizích slov probíhá přirozeně tím způsobem, že tato slova pronikají nejdříve do periferie a teprve později se dostávají do centra lexikálního systému přejímajícího jazyka.

Jestliže jsme, prozkoumavše substantiva s mezinárodními příponami v ruštině, konstatovali, že přejímané pojmenování je ruštinou adaptováno po stránce zvukové a grafické, zařazeno slovnědruhově a formováno morfologicky (Jiráček, 1971, s. 35), pak toto zjištění ještě ve zvýšené míře platí o přejímaných adjektivech. Zde totiž — jak jsme již uvedli — navíc přistupuje adaptace derivační (připojení domácího adjektivního sufixu *-n-*). Stačí uvést např. grafickou a tonetickou podobu přídatného jména *doktoral'nyj*, přejatého v polovině 19. stol. z fr. *doctoral*, jakož i jeho začlenění do morfologického systému přijímajícího (cílového) jazyka, srov. *doktoral'naja*, *-oje*; *-yje*, tvary pro nepřímé pády (a ovšem též jmenné tvary (*doktoralen*, *-l'na*, *-l'no*; *-l'ny*), jakož i do systému slovtvorného, viz jeho derivabilitu (tj. schopnost stát se motivační bází pro další deriváty) v ruštině (*doktoral'no*, *doktoral'nost'*), a v neposlední řadě i jeho lexikálně sémantický posun (fr. *doctoral* — doktorský :: rus. *doktoral'nyj* — mentorský).

Ruština přejala většinu námi zkoumaných adjektiv v 18.—19. stol. z francouzštiny.¹² Tak již v 18. stol. se v ruštině objevují adjektiva *administrativnyj* (z fr. *administratif*, což je sufixální derivát od slovesa *administrer* < lat. *administrare*), a *bronzial'nyj* (z fr. *bronchial*, sulixální odvozeniny od substantiva *bronche*); v 1. polovině 19. stol. pak adjektiva *individual'nyj* (z fr. *individuel* < lat. *individuus*), *intelektual'nyj* (z fr. *intellectuel* < střlat. *intellectualis*, tj. derivát od slovesa *intellegere*), *instinktivnyj* (z fr. *instinctif*, motivovaného substantivem *instinct* < lat. *instinctus*) a *disciplinarnyj* (z fr. *disciplinaire*, odvozeného od substantiva *discipline*). Uprostřed téhož století, ve 40.—50. letech, byla přejata slova *presentabel'nyj* (z fr. *présentable*), *respektabel'nyj* (z fr. *respectable*); ajektivum *presentabel'nyj* bylo sice poprvé lexikograficky zaregistrováno až uprostřed 60. let 19. stol. (v Michelsonově slovníku v r. 1866)¹³ a *respektabel'nyj* dokonce až ve slovníku cizích slov v r. 1937, avšak oba výrazy se objevují v dílech předních ruských spisovatelů mnohem dříve, a to *presentabel'nyj* např. u Gogola a Zagoskina, *respektabel'nyj* u Gercena, Pisareva aj. (viz Sal'min—Levašov, 1978, s. 118). V 60. letech 19. stol. byla přejata adjektiva *industrial'nyj* (nejdříve v podobě

¹² V etymologických datech se zde opíráme především o údaje z ĚSRI, neboť tento slovník jako jediný ze všech dosavadních etymologických slovníků ruštiny registruje i slova mezinárodní povahy.

¹³ Mixel'son, A. D., *30 000 inostrannyx slov, vošedšix v upotreblenije v russkij jazyk*, Moskva 1866.

industrial'nyj, z fr. *industriel*, sufixální odvozeniny od substantiva *industrie*), *anormal'nyj* (z fr. *anormal* < střlat. *anormalis*), o něco později pak *agresivnyj* (z tran. *agressif* < lat. *aggressivus*), *adverbial'nyj* (z fr. *adverbial* < lat. *adverbialis*, což je sufixální derivát od substantiva *adverbium*), *instruktivnyj* (z fr. *instructif* < lat. *instructus*, tj. od přičestí minulého slovesa *instruere*), *al'veol'arnyj* (z fr. *alvéolaire*, motivovaného substantivem *alvéole*).

Některá slova byla přejata z francouzštiny až ve 20. století, jako *internacional'nyj* (z fr. *international*), *autoritarnyj* (z fr. *autoritaire*, motivovaného substantivem *autorité* < lat. *autoritas*), *depressivnyj* (z fr. *dépressif*), *transportabel'nyj* (z fr. *transportable*). Z němčiny bylo začátkem 19. století přejato *genial'nyj* (z něm. *genial*, což je přejaté lat. *genialis* < *genius*), a ve 30. letech 19. stol. *rentabel'nyj* (srov. něm. *rentabel*).

Francouzské nebo německé provenience jsou adjektiva *diametral'nyj* (již koncem 18. stol. z fr. *diamétral* n. z něm. *diametral* < vulg. lat. *diametralis* – sufixální derivát od střlat. *diametrus*, a toto z řec. *diametros*), *zonal'nyj* (koncem 19. stol. z fr. n. něm. *zonal*, tj. sufixální odvozeniny od fr. *zone* n. něm. *Zone* < lat. *zona* z řec. *zōnē*), *impul'sivnyj* (ve 2. pol. 19. stol. z fr. *impulsif* odvozeného od substantiva *impulsion* n. z něm. *impulsif* odvozeného od substansiva *Impuls*).

Ojedinele byla tato adjektiva přejímána z polštiny, srov. *gorizonta'lnyj* (již zač. 18. stol. z pol. *horizontalny* < lat. *horizontalis*, což je derivát od střlat. substantiva řeckého původu *horizon*, *-ontis*), a z angličtiny, např. *komfortabel'nyj* (v 60. letech 19. stol. z angl. *comfortable*).

Přímo z latiny byla patrně přejata adjektiva *venoznyj* (srov. latinské adjektivum *venosus*, jež se slovotvorně opírá o substantivum *vena*) a *gangrenoznyj* (ze střlat. *gangraenosus*, což je v latině sufixální derivát od substantiva *gangraena* > řec. *gangraina*).

Koncem 60. a začátkem 70. let 20. stol. se objevilo v ruštině několik slov s příponou *-abel'n(yj)*, majících v angličtině a ve francouzštině izostrukturní paralely, tungující však v ruštině většinou jen ve slangu, tj. mimo rámec spisovného jazyka, srov. např. *variabel'nyj* a *operabel'nyj* z fr. a angl. *variable* a *operable*. Do spisovné ruštiny, přinejmenším do jejího hovorového stylu, proniklo zřejmě koncem 60. let přídavné jméno *kommunikabel'nyj* (srov. angl. a fr. *communicable*), poprvé lexikograficky zaregistrované, dokonce bez jakéhokoliv stylistického omezení, v O², tj. v r. 1972.

Další způsob, jímž si ruština opatřila nová pojmenování s internacionálním sufixálním elementem, je částečné kalkování. Polovičním kalkem jsou totiž v ruštině slova *bukval'nyj* a *čitabel'nyj*. První bylo utvořeno podle fr. *littéral* přejatého do francouzštiny ze střlat. *litteralis*, tj. sufixálního derivátu od lat. substantiva *littera* (rus. *bukva*), viz ĚSRJ.

Adjektivum *bukval'nyj* bylo v ruštině lexikograficky zafixováno již koncem 18. století. Pavskij (1850, s. 66) vysvětluje jeho genezi takto: „Pod ètot že razrjad čužix slov [s èlementom *-al'n-*] podvedeno školjarami i naše slovo *bukval'nyj*. Kakoj-nibud' školjar, privyknuv k lat. slovu *litteralis*, dal i slovenskomu imeni *bukva* (*littera*) proizvodstvennoje latinsk. okončanie *-alis* i sostavil urodljivoje škol'noje slovo *bukvalis* (= latinsk. *litteralis*), kotoroje potom v našem jazyke dolžno bylo prinjat' vid *bukval'nyj* po primeru *lite-, ral'nyj*.“ Podle uvedeného etymologického slovníku N. M. Šanského převzala

z ruštiny toto hybridní slovo ukrajinština (*bukval'nyj*) a také bulharština (*bukvalen*).¹⁴

Strukturní předlohou ruského adjektiva *čitabel'nyj* bylo angl. *readable* (čitelný; vhodný ke čtení). Podobně jako v předešlém případě mohl se v ruštině objevit tento hybridní útvar teprve v té době, kdy se jistý sled fonémů, v tomto případě komplex *-abel'n-*, začal pociťovat jako odvozovací přípona. Stalo se tak po přejetí adjektiv typu *respektabel'nyj*, když už předtím pronikla do ruštiny příslušná slovtvorně motivující substantiva (*respekt* z fr. *respect* aj.). Tehdy se v ruštině konstituuje i slovtvorný význam tohoto derivačního morfému: ‚být způsobilý, schopný k něčemu‘. Verbální motivační báze je v případě slova *čitabel'nyj* v souladu s anglickou předlohou.

Zmíněné pojmenování se v ruštině poprvé objevuje začátkem 20. století, např. v dopise V. I. Lenina A. M. Gorkému v lednu 1913 (viz Sal'min—Levašov, 1978, s. 120). Přesto, že „žije“ v ruštině již nejméně 70 let, stále si podržuje jistý nádech exkluzivnosti a, jak konstatují citovaní sovětsí neologové, „do six por suščestvujet za predelami strogo normativnogo slovo-upotreblenija“ (srov. Sal'min—Levašov, 1978, s. 120).¹⁵ Výmluvným dokladem je i ta okolnost, že i v současné době bývá obvykle psáno v uvozovkách.

Některá přídavná jména s internacionálními sufixálními segmenty byla odvozena od cizích základů na půdě ruštiny. Podle údajů dosud vyšších sešitů ĚSRJ je to lékařský termín *grippoznyj*, poprvé lexikograficky zaregistrovaný v r. 1891 spolu se synonymy *gripovyj* a *gripnyj*; z konkurence těchto souznačných pojmenování vyšlo vítězně právě zkoumané *grippoznyj* derivované od substantiva *gripp* (přejatého z francouzštiny začátkem 19. stol.) připojením sufixu *-ozn-* podle slovtvorného modelu *tif* → *tifoznyj*. Dále pak *dokumental'nyj*, které bylo lexikograficky v ruštině zafixováno rovněž koncem 19. stol. Utvořeno bylo zřejmě sufixální derivací od substantiva *dokument* (převzatého již v době Petra Velikého z němčiny) podle slovtvorného modelu *instrument* → *instrumental'nyj*.

Na důkaz toho, že nejde o lexikální přejímání hotových pojmenování, uveďme západoevropské ekvivalenty:

rus. *grippoznyj* :: fr. de grippe, angl. influenzal, něm. Grippen =

rus. *dokumental'nyj* :: fr. documentaire, angl. documentary, něm. dokumentarisch

Do kategorie těchto slov patří i neologismy typu *dissertabel'nyj* (v pracovní mluvě vědeckých pracovníků), *disputabel'nyj*, (*ne*)*publikabel'nyj*, které byly nepochybně utvořeny na půdě ruštiny podle příslušného slovtvorného modelu (viz Sal'min—Levašov, 1978, s. 122).

Další způsob, kterým si ruština opatřuje nová pojmenování se zkoumanými sufixy, je odvozování od domácích základů. Vznikají tak útvary hybridní, a to vesměs s morfem *-abel'n-*, případně *-ibel'n-*. V našem materiálu

¹⁴ Tento strukturní izolát existuje však i v makedonštině (*bukvalen*) a v srbocharvátštině (*bukvalan*), o čemž se citovaný slovník již nezmiňuje.

¹⁵ Jak Ušakovův slovník, sv. 4 z r. 1940, tak VA, sv. 17 z r. 1965, zafixovaly toto adjektivum jako výraz hovorový; MA a O², jakož i dřívější vydání Ožegovova slovníku, toto přídavné jméno vůbec neregistrují.

jsou to adjektiva *risovabel'nyj*, *promokabel'nyj*, *celovabel'nyj*, „*pečatabel'nyj*“, „*nepokupabel'nyj*“, „*nevyjezžabel'nyj*“ a *smotribel'nyj*.

Jde téměř vesměs o okazionální a individuální deriváty z poslední doby v pracovní mluvě inteligence určitých profesí. O jejich neuzuálním charakteru svědčí i to, že se v psaném projevu některé z nich vyskytují jen v uvo-zovkách („*pečatabel'nyj*“ apod.). Cizí sufix zde může fungovat i jako výrazový prostředek žertovného zabarvení, srov. slovní spojení *smotribel'nyj fil'm* v řeči filmařů.

Konečně se jistá množina adjektiv s internacionálními sufixy v ruštině tvoří kompoziční sufixací. Nazýváme tak smíšený slovtvorný postup, při němž se na vytváření slovtvorné struktury současně podílí kompozice i sufixace. V tomto případě je sufixací připojování internacionálních sufixálních morfů a materiálním vyjádřením kompozice jsou interfixy, přesněji konektémy, spojující oba komponenty.

S tímto slovtvorným způsobem jsme se setkali u adjektiv motivovaných dvojslovným pojmenováním, jehož první složkou (determinující) je adjektivum a druhou substantivum, které se pak při derivačním aktu transformuje v adjektivum s internacionálním sufixálním morfem, srov.:

brjušnoj tif → *brjušnotifoznyj* (mikrob)

syjnoj tif → *syplotifoznyj* (virus)

inaja nacija → *inonacional'nyj* (oblast')

ugolovnyj process → *ugolovno-processual'nyj* (kodeks)

vsja planeta → *vseplanetarnyj* (razviti je radio, NR₇₇)

Jádrem slovtvorného procesu je zde sufixace (proto nazýváme tento postup kompoziční sufixací, nikoli sufixální kompozicí) a slovtvorný základ (dvojslovné pojmenování) je k této derivaci akomodován tím, že je transformován v útvar složený, tj. **brjušnotif-*, **syplotif-* atd.